

| Jani Anna

A fenomenológiai mozgalom korai szakasza

Tanulmányommal azokat a történeti és gondolati rétegeket szeretném feltárni, amelyek a huszadik század eleji fenomenológiai mozgalom kialakulására hatottak, annak filozófiai irányzatát meghatározták, befolyásolták. Legelőször szeretném tisztázni, hogy a fenomenológiai mozgalom alatt azt a csoportosulást értem, amelynek tevékenysége először is Edmund Husserl filozófiájára, másodsor pedig a Husserlrel való személyes kapcsolattartásra irányult. A tanulmány első részében tehát a mozgalom kialakulásában szerepet játszó alapszituációt vázolom a mozgalomban résztvevők szűkebb körének bemutatásával együtt, akik alakuló szellemi tevékenységének a mozgalom későbbi szakaszában is jelentőséget tulajdoníthatunk. Vizsgálódásomban egyfelől kronologikusan haladva vázolom azokat a tényeket, amelyek a fenomenológiai mozgalmat létrehozták, másfelől összekapcsolom ezeket azokkal a reflexiókkal, amelyek a mozgalomból magából erednek és Husserl munkásságára irányulnak. E két szempont összekapcsolódik még egy harmadikkal is, amely a Husserl filozófiáját célzó kritikák alapját adja, a XIX. századból áthagyományozódó neokantiánus, és az első világháborút követő neoskolasztikus filozófiai irányzatokkal. Ebből már világossá válik, hogy az az időintervallum, amelyet a vizsgálódás átfog, a mozgalom kialakulásától, 1895-től Husserl freiburgi visszavonulásáig, 1928-ig terjed. Mindemellett vizsgálódásomban nem térek ki a Husserl freiburgi időszakában zajló fenomenológiai mozgalom életére, hanem ebben a bő harminc évben a mozgalom két szakaszát, a mozgalom kialakulásának müncheni és göttingeni időszakát vizsgálom meg abból a szempontból, hogy a mozgalomnak milyen Husserl fenomenológiájától eltérő, sajátos jegyei fedezhetők fel, feltételezve azt, hogy a szempontokat egységesítve általános következtetés vonható le Husserl és a fenomenológiai mozgalom viszonyára vonatkozóan.

A fenomenológiai mozgalom tevékenységére és jelenségére irányuló vizsgálódásaim alapjául az Edith Stein munkáiban a göttingeni fenomenológiai mozgalomra vonatkozó vissza-vissza térő reflexiók szolgáltak, aki életpályájának különböző szakaszaiban a mozgalom életének és saját, a mozgalomhoz való viszonyának eltérő aspektusait vizsgálta. Tanulmányom ezért bizonyos értelemben Edith Stein értelmezése által eleve meghatározott, ugyanis az ő fenomenológiához és

fenomenológiai mozgalomhoz való viszonya és a göttingeni Husserl-tanítványi kör Husserl-értelmezése között kapcsolatot, az értelmezés továbbvitelét és újra-értelmezését vélem felfedezni. Tanulmányom mégsem az Edith Stein Husserl-reflexióra szűkül, hanem értelmezése csupán egyfajta nézőpontot teremt a mozgalom életére vonatkozóan, és éppen ezeket a kérdésfeltevéseket eszközül használva keresem a mozgalom korai szakaszának tágabb megértését. A tanulmány ennek megfelelően két részre tagolódik. Az első részben röviden bemutatom a fenomenológiai mozgalom kialakulásának történetét és az alapító tagok életpályáját, majd vázolom Husserlnek az *Ideen I.* megjelenéséig tett gondolati fejlődéseit, mindvégig homloktérben tartva azt, ahogyan arról a fenomenológiai mozgalom Husserl előadásain keresztül értesült. A tanulmány második részében azzal a kérdéssel foglalkozom, hogy milyen egyéb körülmények befolyásolták az *Ideen I.* megjelenésének idején a husserli recepció változását, illetve hogyan kísérhető nyomon az *Ideen I.* recepciójának változása az 1930-as években.

1. A fenomenológiai mozgalom kialakulása, Husserl filozófiai fejlődése az *Ideen I.* megjelenéséig

1.1. A fenomenológiai mozgalom kialakulása, alapító tagjai

A fenomenológiai mozgalom kialakulásának kezdőpontját Theodor Lipps müncheni filozófia- és pszichológiaprofesszor nevéhez kell kapcsolnunk, aki a XIX. század végétől a müncheni egyetem katedráján közvetítette az akkor legmodernebb pszichologista és neokantiánus tanokat. Filozófiai felfogását méltán képviseli az a tény, hogy tanítványának, Sigmund Freud tudattalan-elméletének legfőbb pártfogójává vált. A Lipps köré gyűlő hallgatók a professzor filozófiájának értelmezése céljából tudományos kört alkottak, ahol időről időre, a professzor jelenlétének hiányában értelmezték a lippsi filozófiát, illetve a lippsi interpretáción keresztül a modern filozófiai áramlatokat. A társaság 1895-től kezdve *Akademischer Vereinnak* nevezte magát, és heti rendszerességgel a professzor deskriptív filozófiáját tárgyalta.¹ Nézzük röviden az egyesület legjelentősebb tagjait:

¹ *Die Münchener Phänomenologie*, in: *Phaenomenologica* 65. 1976; V. ö. Spiegelberg, Herbert: *The Phenomenological Movement. A historical Introduction*. With the Collaboration of Karl Schumann. Kluwer AP, 1982, in: *Phenomenologica* 5/6.; V. ö. Schuhmann, Karl: *Husserl-Chronik. Denk- und Lebensweg Edmund Husserls*, Martinus Nijhoff, 1977; V. ö. Avé-Lallemant, Eberhart – Schuhmann, Karl: „Ein Zeitzeuge über die Anfänge der phänomenologischen Bewegung: Theodor Conrads Bericht aus dem Jahre 1954”, in: *Husserl Studies* 9. 1992.; V. ö. Sepp, Hans Reiner: „Die Phänomenologie Husserls und seine Schule”, in: *Edith Stein Jahrbuch III*. Echter Verlag Würzburg 1993.; V. ö. Sepp (Hg.): *Edmund Husserl und die phänomenologische Bewegung. Zeugnisse im Text und Bild.*, Alber, München, 1988.

Elsőként ki kell emelnünk Johannes Daubertet, aki mindaddig nem tűnik fel a fenomenológiai életben, amíg Husserl 1900/01-ben megjelenő *Logikai vizsgálódások* című munkáját meg nem ismeri, ekkortól viszont a korai fenomenológiai mozgalom vezető egyéniségévé válik. Daubert 1902 nyári szemeszterében meglátogatta Husserlt², majd ez év júliusában Münchenben tartott előadásában a Husserl *Logikai vizsgálódásaiban* felvetett pszichológiai problémák megoldását Lipps pszichológiai filozófiájával hasonlította össze, és ő maga egyértelműen Husserl mellé állt. A *Logikai vizsgálódások*, és annak a lippsi pszichológiai filozófiával szembeni újszerű elemzése a fenomenológus körben is felnyitotta a filozófiáról való gondolkodás újszerű lehetőségeit: a filozófia és a pszichológia viszonyának lippsi analizését Husserl új művével vetették össze. Adolf Reinach egy Theodor Conradnak írt levelében úgy jellemezte ezt a helyzetet és a helyzetben gyökerező filozófiai mozgalom kiindulását, hogy a vita tétje a pszichológia és a logika. (Streit um Psychologie und Logik).³ Az egyesület célja innentől kezdve Husserl *Logikai vizsgálódásainak* értelmezése, különös tekintettel a pszichológia módszerproblémáinak felvetésére és azok megválaszolására. A müncheni egyesület és Husserl között a kapcsolat úgy folytatódott, hogy 1904-ben Husserl meglátogatta a müncheni Pszichológiai Egyesületet, és ott egy előadást tartott a *Logikai vizsgálódásokról*. 1904 téli szemeszterében Husserl visszavárja a münchenieket Göttingenbe, ennek jele, hogy a *Phänomenologie der Erkenntnis* című előadását a müncheni látogatás alapján állítja össze. Éppen ezért meglepő a számára, hogy az elvárt érdeklődők még sincsenek jelen: „Persze szomorú, hogy a müncheni fiatal filozófuskörből senki nem jött Göttingenbe, mivel az elvártak számára, illetve elsősorban számukra hirdettem meg négyórás kollégiumomat a megismerés fenomenológiájáról. Az ezen munka iránt olyan élénken érdeklődőktől és egy olyan magasan álló kutatónak, mint Prof. Lippsnek a vezetése alatt felszűrődő fiatal emberektől sokat reméltem.”⁴ – írja Husserl Johannes Daubertnek.

Mindemellett Daubert előadásának és Husserl müncheni látogatásának köszönhetően 1923-ig tartó levelezés kezdődött kettőjük között. A leveleiben Daubert beszámolt Husserlnek a kutatásairól, a müncheni fenomenológiai életről és

² Theodor Conrad feljegyzése alapján Husserl a következőképpen viszonyult Daubert 1902-es látogatásához: „1902-ben volt, hogy Daubert biciklin Braunschweigből Göttingenbe ment Husserlhez – legfőképpen csodálatos, a beporosodott biciklisruhájában – Husserlrel akart beszélni. Két óra hosszat beszélt a professzorral, aki előhívta a feleségét és így szólt: „Itt van valaki, aki olvasta a logikai vizsgálódásaimat, és teljesen megértette.” Schumann, Karl, *Husserl-Chronik*, 72.

³ Adolf Reinach levele Conradnak 1903 január 31-ről (Adolf Reinach: *Sämtliche Werke, Textkritische Ausgabe in 2 Bänden*, Bd. II: *Kommentar und Textkritik* (München – Hamden – Wien, Philosophia, 1989, 767.)

⁴ Husserl levele Johannes Daubertnek, 1904.11.17. Lásd: *Husserl-Chronik*, 84.

személyes élményekről⁵. Az első levélben, amelyet 1907 augusztusában írt Husserlnek, a müncheni Phänder-szemináriumokról ír, Scheler filozófiai egyéniségéről, a pszichológiai egyesület estjeiről, és a júliusi Brentanoval való találkozásról, amelyben Husserl pszichológiai álláspontjáról beszéltek. Husserl 1907. augusztus 26-án válaszolt Daubert levelére, egyben egy folyóirat alapítását is kezdeményezve. Daubert október 29-én visszaírt Husserlnek, és támogatta a folyóirat alapítását. Ez a levél volt az egyik alapja a későbbi *Jahrbuch*nak⁶, mely aztán több, mint egy évtizeden keresztül közölte a fenomenológiai élet legmagasabb színvonalú tanulmányait (beleértve Husserl és Heidegger műveit is). Daubert a levelezés mellett többször meglátogatta Husserlt Göttingenben, illetve 1905-ben a nyári szemesztert Adolf Reinachal, Fritz Weinmannal, Alfred Schwenninggerrel együtt Husserlnél végezte Göttingenben. Ekkor többen lejegyezték Husserl „Urteilstheorie” és „Philosophischen Übungen zur Einführung in die Hauptprobleme der Philosophie der Mathematik” című előadásait. A jegyzetek a Daubert-hagyatékkal együtt a Bayerische Staatsbibliothek Münchenben találhatóak, és Herbert Spiegelberg közbenjárásának köszönhetően 1967 óta ismertek.⁷ Johannes Daubert életében nem publikált, emiatt Max Scheler az „ismeretlen fenomenológus”⁸-nak nevezte.

A fenomenológiai mozgalom kialakulásának második főszereplője Theodor Lipps unokaöccse Theodor Conrad, aki a müncheni fenomenológiai egyesület kialakulásakor főként természettudományi tanulmányokat folytatott, majd Daubert Husserl-előadását követően folyt bele komolyabban a fenomenológiai életbe. Theodor Conrad 1906 nyári- és 1906/07 téli szemeszterében átvállalta a müncheni egyesület vezetését, majd az ezt követő félévben, 1907-ben Göttingenbe ment, ahol a még összeszervezetlen Husserl-tanítványok számára, müncheni mintára vitaesteket szervezett⁹. Ezekből a vitaestekből formálódott ki Conrad második, 1909/10-es látogatása hatására a „Göttingeni Fenomenológiai Társaság”.¹⁰ Úgy tekinthetjük tehát, hogy a Münchenben Daubert által kezdeményezett fenomeno-

⁵ Zwei Briefe von Johannes Daubert an Edmund Husserl aus dem Jahr 1907, in: *Husserl Studies* 1984. 143–156.

⁶ *Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung*. Hrg. v. Edmund Husserl. Max Niemeyer Verlag Halle.

⁷ Avá-Lallemand, Eberhard: *Die Nachlässe der Münchener Phänomenologen in der Bayerischen Staatsbibliothek*. Harrassowitz Verlag 1975. Wiesbaden.

⁸ Max Scheler: „Die deutsche Philosophie der Gegenwart: Zusätze aus den nachgelassenen Manuskripten”, in (Manfred S. Frings, ed.), *Gesammelte Werke*, Vol. 7 (Bern und München, A. France, 1973), 328.

⁹ Avé-Lallemant: *Ein Zeitzeuge über die Anfänge der phänomenologischen Bewegung: Theodor Conrads Bericht aus dem Jahre 1954*, in: *Husserl Studies* 1992. 77–90.

¹⁰ Phänomenologische Gesellschaft Göttingen.

lógiai életet Theodor Conrad vezette át a már Göttingenben székelő Husserl tanítványai körébe, amelynek hatására aktív München – Göttingen párbeszéd alakult ki. Theodor Conradnak leginkább a mozgalom kialakulásában való szervező tevékenysége jelentős, erről az is árulkodik, hogy a *Prolegomenán* túl nem olvasott mást a *Logikai vizsgálódásokból*. A későbbiekre vonatkozóan filozófiai munkássága elenyésző. A kései *Zur Wesenslehre des psychischen Lebens und Erlebens* (Den Haag 1968) című munkájától eltekintve, a disszertációján¹¹ túl csak néhány cikket jelentetett meg.

A müncheni és göttingeni fenomenológus kör harmadik alapító tagja a filozófiát megelőzően jogi végzettséget szerzett Adolf Reinach. 1901-ben kezdte meg pszichológiai és filozófiai tanulmányait Münchenben, Theodor Lippsnél. A Lipps-tanítványok körében került kapcsolatba a fenomenológus kör további tagjaival, Moritz Geigerrel, Aloys Fischerrel és Johannes Dauberttel. 1903/04-től mindinkább Husserl munkáival, különösen a *Logikai vizsgálódásokkal* foglalkozott, majd 1904-ben filozófiai doktorátust tett Lippsnél az *Über den Ursachsbegriff im geltenden Stofrecht* című munkájával. Bár 1905-ben még úgy tervezte, hogy folytatja jogi tanulmányait Münchenben, végül Lipps más tanítványaival együtt Göttingenbe ment, hogy egy szemesztert Husserl mellett töltsön. Ezt követően jogi tanulmányainak folytatására visszatért Münchenbe, de nem szakította meg a kapcsolatot Husserl göttingeni körével. 1909-ben Husserl segítségével Göttingenben habilitált, majd itt Husserl mellett privátdocensként bevezető előadásokat tartott, melyek husserli hatásról árulkodtak. Ebben az időben kezdett neki Husserl a *Logikai vizsgálódások* átjavításának, és ebben a munkában Reinach segítségét kérte¹². Az Évkönyv a Daubert és Husserl között folytatott levelezést követően végül szintén Reinach közreműködésével valósult meg. Reinach, Moritz Geiger és Alexander Pfänder társszerkesztésében 1912-ben jelent meg először a *Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung*, mely azután évről évre közvetítette Husserl és a fiatal fenomenológusok munkáit. Külön ki kell emelnünk Reinach előadásait, melyek a fiatal fenomenológusok fenomenológia-értelmezésére vonatkozóan nagy jelentőségűek voltak¹³. A fiatal tanár inspirálta gondolkodásában, Wilhelm Schappet, Dietrich von Hildebrandt, Alexandre Koyre-t, Edith Steint. Edith Stein úgy jellemzi egykori tanárát, mint aki számukra összekötő kapocsként szolgált Hus-

¹¹ *Definition und Forschungsgehalt der Ästhetik* (Bergzabern, 1909).

¹² Spiegelberg: *The Phenomenological Movement*, 192.

¹³ Hedwig Conrad-Martius Reinachot tekintette Husserl mellett „A Fenomenológus mint olyan”-nak, in: Hedwig Conrad-Martius: *Vorwort zu Adolf Reinach: Was ist Phänomenologie?* Kösel Verlag, München, 1951, 7.

serlhez¹⁴. Reinach a fenomenológiai módszert szociológiai, jogi területen próbálta meg alkalmazni. Nem publikált részletekbe menő ismertetést a fenomenológia interpretációjáról, egyetlen ezzel kapcsolatos marburgi előadása 1914-ből való.¹⁵ 1914-ben Marburgban tartott *Was ist Phänomenologie?* című előadásán úgy mutatja be a fenomenológiát mint amelynek módszere, a fenomenológiai módszer tanít meg bennünket arra, hogy hogyan lássuk a dolgokat. A fenomenológia tehát nem egy új filozófia, hanem a fenomenológiai módszer elsajátítása az, amelynek segítségével a helyes filozófiai gondolkodásra szert tehetünk. Reinach fenomenológiai módszer-értelmezése nem kíván meg olyanfajta speciális módszert, mint Husserl fenomenológiai redukciója. A tiszta történések iránt érdeklődik, mint például a geometria, mely egy ideáltípus alapján képzelel el az aktuális tapasztalatot. Bár ez involvál valamiféle teoretikus idealizációt, azonban nem a husserli eidetikus redukció értelmében¹⁶. A fenomének és azok lényege között Reinach lényegi összefüggést (Wesenszusammenhang) és lényegi törvényszerűséget (Wesensgesetz) lát¹⁷, ezzel kapcsolatban dolgozza ki a fenomenológiai a priori elméletét, mely számára inkább ontológiai, mint episztemológiai kategória¹⁸. Az a priori állítások itt min-

¹⁴ „Adolf Reinach filozófiai privátdocens volt. Ő és a barátai, Hans Theodor Conrad, Moritz Geiger és néhányan mások eredetileg Theodor Lipps tanítványai voltak Münchenben. A *Logikai vizsgálódások* megjelenése után azon voltak, hogy Lipps erről beszéljen velük a szemináriumán. Miután Husserlt Göttingenbe hívták, 1905-ben együtt elmentek oda, hogy az új tudomány titkaiba a mester által beavattassanak. Ez volt a „Göttingeni Iskola” kezdete. Ebből a körből Reinach habilitált először, és mint Husserl jobbkeze, a kapcsolótág volt Husserl és a tanítványok között, mert kitűnően értett az emberekhez, miközben Husserl ebben eléggé tehetetlen volt. Akkoriban 33 éves volt.” (Stein, Edith: *Aus dem Leben einer jüdischen Familie. Das Leben Edith Steins. Kindheit und Jugend*. Herder Verlag 1965. 172.)

¹⁵ Ezt megelőzően 1912-ben egy tanulmányban a fenomenológiai módszer rövid jellemzését adja: „Fenomenológiai az analízisnek kell lennie. Ez itt azt jelenti, hogy nem közismert fogalmakat hurcolunk ide, elképzelés, gondolkodás, érzés, akarás, stb., hogy abból „építsük ki” a megfontolást, aminél teljesen bizonyos, hogy a lényegi veszendőbe menne, hanem sokkal inkább azon kell fáradoznunk, hogy a jelenségbe magába behelyezkedjünk, hogy hűen visszaadjuk, amit elevenen vagyunk képesek látni.” Reinach, Adolf: *Gesammelte Schriften*. Hrg. v. Seinen Schülern. Max Niemeyer, Halle, 1921. 122.

¹⁶ Spiegelberg, *Phenomenological Movement*, 197.

¹⁷ Spiegelberg, 194.

¹⁸ „Az a priori megismerések nem a tapasztalatból merítkeznek. [...] A tapasztalat mindenkéltől érzéki tapasztalatként vonatkozik az egyedire, az ez itt-re [Diesda], és ekként törekszik megragadására. Ami tapasztalttá akar válni, mintegy az hajtja oda a szubjektumot magához: az érzéki tapasztalat lényege szerint csak egy pontból kiindulva lehetséges; és ahol mi emberek érzékelünk, ott az érzékelésnek ez a kiindulópontja az érzékelt közelebbi környezetében kell legyen. Ezzel szemben az a priori lényeglátásról és lényegismeretről van szó. A lényeg megragadásához azonban nincs szükség az érzéki tapasztalatra, itt a szemléleti aktusok egészen más formájáról van szó, amelyek mindenkor végbevihetők, ahol a megismerő szubjektum is megtalálható.” Reinach: *Was ist Phänomenologie?* Köser Verlag, München, 1951, 53.

den lehetséges példára érvényesek, és fontosak az érzékelésben, melyeket az a priori tartalmaz, a tényálláshoz lényegi szükségszerűség útján kapcsolva¹⁹. „Jobb lenne ezért, mint ahogyan Adolf Reinachnak ebben az előadásában a legvilágosabban és a legszerencsésebben előáll, a „lényegtan” megnevezés. A lényegiség vagy valamilyen létállapot ez által megalkotott mindenkori lényege valami végső, eredeti, egyszeri, feltétlen, amely mögé visszamenni éppenséggel semmi értelme nincs. Gyakran találkozunk mostanság az „ős-fenoménnel” kifejezéssel. Ez a kifejezés már valamivel világosabban jellemez.”²⁰ A lényegi szükségszerűség Reinach szerint olyan ontológiai szükségszerűség, mely a dolgokon alapul, nem episztemológiailag a megértésünkre alapozott. Így az a priori alapvetően nem jelent mást, mint hogy bizonyos tulajdonság szükségszerűen együtt jár a tárgy lényegi struktúrájával és mint olyan válhat megértetté. A husserli redukcióra és a tudat szubjektív fenomenjének kiemelt státuszára Reinach értelmezésében ennek következtében nincs szükség. Reinach lényeg-fenomenológiája teljességgel realiztikus fenomenológia, ahol a fenomenológia lényegontológiával esik egybe²¹. Lényegi ontológiája kialakulásáról és hatásairól a későbbiekben lesz szó.

A korai müncheni mozgalom szintén kiemelkedő tagja, az Évkönyvnek évtizedekig társszerkesztője Alexander Pfänder, akinek jelentősége szintén részben Husserlrel összekapcsolódva, részben tőle függetlenül bontakozott ki. A filozófiához való odafordulása előtt Pfänder mérnöki képesítést nyert, Theodor Lipps volt, aki a filozófia felé vonzotta. Nem véletlen ezért, hogy Pfándert a filozófia elsősorban a pszichológia felől érdekelte. Az a pszichológia azonban, amely felé törekedett, valami egészen más volt, mint a korának pszichológiai beállítódása. Pfänder mindemellett Theodor Lipps legjelentősebb tanítványaként tartható számon, akadémiai életét mindvégig a müncheni egyetemen töltötte. 1900-ban, a *Logikai vizsgáló-*

¹⁹ Spiegelberg, 195.

²⁰ Conrad-Martius, Hedwig: *Vorwort zu Adolf Reinach: Was ist Phänomenologie?* in: Reinach: *Was ist Phänomenologie?* Kösel Verlag, München, 1951, 6.

²¹ „Ahogyan azt Reinach a továbbiakban megvalósítja, a fenomenológiának nincsen köze a realitás kérdéséhez. Az esszenciáról van szó, nem az egzisztenciáról. A legrégebbi fenomenológiai körökben éppenséggel nem volt olyan terület, ami valahogyan ne lett volna a lényeglátás lencséje alá véve: Akár a tiszta szellemek, démonok vagy angyalok lényegéről is tárgyaltak, nem törődtek azzal, hogy egzisztálnak-e, vagy nem; ez teljességgel szükségtelen volt. Egy kívülálló számára figyelemreméltóvá válhat, hogy ilyesmi lehetséges: nevezetesen egy ilyen őszadottságnak a lényege, ami szorosan vett értelemben talán egyáltalán nem létezik, minden akaratlagos szubjektív konstrukciótól vagy pusztán véleményétől jól elhatárolva, lényegtörvényeket felállítva és bennük megalapozva. (...) Sokat beszéltek már arról, hogy milyen jó, ahogyan minden fenomenológus valamilyen személyes értelemben a konkrét keresztényi területébe ütközik. Reinach egy háborús nyaralás alkalmával keresztelkedett meg. Itt is jelen van az összefüggés a fenomenológiával, legkevésbé sem véletlenül, alapvetően negatív értelemben véve.” Conrad-Martius: *Vorwort zu Reinachs Was ist Phänomenologie?* S. 14–16.

dások második kötetével egy időben jelent meg Pfänder *Phänomenologie des Willens* című munkája. Jóllehet Pfänder maga a fenomenológia szót munkájában külön nem definiálta, világos volt, hogy fenomenológia alatt ez esetben az akarat pszichológiai alapjainak tanulmányozását érti.²² Husserl és Pfänder első találkozásával Pfänder nyilvánvalóan nagy hatást gyakorolt Husserlre, különösen az akkor megjelenő *Einführung in die Psychologie* című munkájával. Szintén Husserl volt, aki Spiegelberg szerint az 1905-ös seefeldi közös nyaralást Pfänderrel kezdeményezte, majd Husserl ösztönzésére fogott bele Pfänder egy új logika megírásába a *Logikai vizsgálódások* szellemiségében, mely az 1921-es évkönyvben jelent meg²³. 1920 és 1927 között Pfänder az Évkönyv aktuális szerkesztője volt, és Husserl megnyilvánulásából kikövetkeztethető, hogy a korai húszas években Pfändert tekintette a legmegfelelőbb embernek arra, hogy őt Freiburgban a visszavonulása után kövesse. Ugyanakkor az is világos, hogy Husserl csalódott Pfänder transzcendentális redukció és konstitúció iránti érdektelenségében, mely Husserlt magát mind inkább lekötötte²⁴. Az a szintetikus – makroszkópikus módszer, amelyet Pfänder kidolgozott, leginkább utolsó munkájában, a *Die Seele des Menschen*-ben (1933) mutatkozik meg. Pfänder egyik utolsó jegyzetében, a *Vom Glauben zur Erkenntnis*-ben hit alatt nem a vallási hitre vonatkozó fogalmat érti, hanem tényállásban, ideális előfeltételben való hitet. Érdekes megjegyezni, hogy az a pszichológiai beállítódás, mely Pfändert a lélek kérdése felé vonzotta, mégis alapjául szolgált olyan a lélekre irányuló vallásfenomenológiai vizsgálódásnak, amelyre például Edith Stein érdeklődése is irányult. Pfänder etikájában éles különbség található az etikai érték és az etikai követelmények elmélete között. Mindkettő számára kifejlesztette az etikai percepció fenomenológiáját, mint annak végső alapját²⁵.

²² Spiegelberg, i.m.176.

²³ I.m. 176.

²⁴ I.m. 177.

²⁵ A müncheni fenomenológiai kör még egy meghatározó alakját meg kell említenünk, aki azonban a további vizsgálódásaink számára most nincs jelentőséggel. Moritz Geiger 1898-ban jogot tanult Münchenben, majd 1900-tól pszichológiát és filozófiát Theodor Lippsnél, és 1901-től Lipsceében, Wilhelm Wundtnál. 1904-ben visszatér Münchenbe, és a Lipps köré rendeződő kör tagjává válik. 1907-ben habilitál, majd 1913-tól kezdve az Évkönyv társszerkesztője 1930-ig. 1933-ban zsidó származása miatt az USA-ba emigrált, majd 1937-ben Pearl Harbaurban halt meg. Geigert leginkább filozófiai személyisége és sokoldalúsága emelte ki Husserl tanítványai körül. Korai tapasztalatpszichológiai munkái által meghatározó helye lett a pszichológiatörténetben. Husserl Geigerről alkotott véleménye saját teljesítményéhez képest is változó volt. Az, hogy nagy jelentőséget tulajdonított Geiger fenomenológiai pszichológiájának, kifejeződik *A filozófia mint szigorú tudomány* című munkája egy lábjegyzetében, Geigernek a beleérzéssel (*Einfühlung*) kapcsolatos kritikái álláspontjára vonatkozóan. Geigernek az évkönyvben publikált írásai kapcsán Husserl a húszas években megjegyzi, hogy filozofálásának csak az egy negyede tekinthető igazán fenomenológiaiának. Geiger maga, bár sohasem hagyott fel Husserl megbecsülésével, és őt egy új filozófiai út

1.2. Út a Logikai vizsgálódások és az Ideen I. között

A fent vázolt életpályákból látható, hogy a mozgalom alapító tagjainak mindegyikét megragadta Husserl *Logikai vizsgálódásai*, azt tekintette filozófiailag továbbgondolandónak, illetve kiindulópontnak. Ez a közös kiindulópont azután láthatóan eltérő irányba vezette az egykori Husserl-tanítványokat. Ha ennek az eltávolodásnak a történeti – filozófiai háttérébe tekintünk, látható, hogy a *Logikai vizsgálódások* után Husserl első megjelent műve az 1913-ban beinduló *Évkönyvben* közzétett *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*. Husserl célja itt összefoglalóan a fenomenológiai vizsgálódás kiterjesztése és a transzcendentális redukció bevezetése. Egykori tanítványai, bár figyelemmel kísérték Husserl tevékenységét, Husserlnek ebben a munkájában a kantianizmushoz való visszalépést láttak. Jóllehet Husserl az 1907-es *Ding und Raum* című előadásában már beszélt a transzcendentális redukcióról, a fenomenológiai intenciónak ezt az elmélyítését mégis 1913-ra, az *Ideen I.* megjelenésére kell tennünk²⁶. Edith Stein – aki 1913-ban Göttingenben folytatta tanulmányait – és az őt körülvevő fenomenológiai mozgalom a *Logikai vizsgálódások* után az *Ideen I.*-ben a radikális újításban az idealizmushoz való visszatérést látta²⁷. A husserli fenomenológiától való

---

kezdeményezőjének tekintette, mégis, a többi müncheni fenomenológussal együtt, félt Husserl idealista fenomenológiai interpretációjának következményeitől, ezért fenomenológiailag egy realista pozíció felvételére törekedett. Fenomenológiai elméletében Geiger olyan tárgyfenomenológiát helyez előtérbe, mely a dolgokkal, mint az érzékelés intencionális objektumaival foglalkozik. A konkrét terület, ahol Geiger a fenomenológia terminust alkalmazta, az esztétika és a pszichológia területe volt. A fenomenológiai pszichológia és esztétika tanulmányozása összekapcsolódik számára az esztétikai élvezet kérdésével. (Spiegelberg, 200–212.)

²⁶ Husserl, Edmund: *Ding und Raum*. (Hua XVI, illetve DR) „A „Ding und Raum” nagy részben tartalmazza Husserl úgynevezett „Dingvorlesung”-ját az 1907-es nyári szemeszterből. Ez a transzcendentális fenomenológia első összefüggő vázlatát mutatja be módszeres alapelveként, a fenomenológiai redukciónak kimenetében.” Einleitung von Smail Rasic, in: DR, X.

²⁷ „Röviddel a félévkezdés előtt jelent meg Husserl új munkája – »Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie« – Ezt kellett a szemináriumon megbeszelnünk. Ezen kívül Husserl meghirdette, hogy a hét egy délutánján otthon marad, így elmehetünk hozzá és a kérdéseinket és a megjegyzéseinket előadhatjuk neki. Természetesen azonnal megvettem a könyvet (azaz a „Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung” első kötetét, amely azt jelentette; ez az évkönyv adta ki ezentúl egybegyűjtve a fenomenológusok munkáit). Az első „nyitott délutánon” az első vendég voltam Husserlnél, és előadtam neki a megfontolásaimat. Hamarosan mások is ott voltak. Mindenkinek ugyanaz a kérdés volt a szívében. A *Logikai vizsgálódások* mindenkire az által tett hatást, hogy a kantianus és neokantianus bevésződésektől radikális eltérést mutatott. Egy „új skolasztikát” láttunk benne, mert a tekintet a szubjektumról – a dolgokhoz fordult: a megismerés ismét átvételnek [Empfang] tűnt, amely a dolgoktól kapja a törvényét, – nem úgy, mint a kriticismusban – amely a dolgokra a saját törvényét erőszakolta rá. Minden fiatal fenomenológus elkötelezett realista volt. Az *Ideen* azonban tartalmazott

elhatárolódás alapja az az *Ideen I*-et követő, Husserl-tanítványok részéről felvetődő konkrét kérdés, hogy mi a fenomenológia idealizmushoz és realizmushoz viszonyított helye. Ennek a vitának az időpontja arra az 1905-ös időszakra helyezhető, amikor Husserl előadásában a transzcendentális fordulat végbevételét készítette elő, és a transzcendentális redukció végbemenetelét az *Ideen I*-ben látta megvalósulni.

A göttingeni és müncheni fenomenológusok *Ideen*-hez kapcsolódó filozófiai válasza, még ha nem is verbalizálódott azonnal, megnyilatkozott a Husserlhez való személyes viszony változásában. Edith Stein asszisztensi időszaka alatt Fritz Kaufmannhoz és Ingardenhez írt leveleiben²⁸ többször utal arra a nehézségre, amelyet számára a mesterrel való kommunikáció okoz. Az *Ideen*-ben felmutatott gondolati eredmények okozta meglepetés arra enged következtetni, hogy Husserl tanítványi köre nem látta át teljesen Husserl előadásainak gondolati következményeit. Szükséges tehát áttekintenünk azokat a lépéseket, amelyek a transzcendentális redukció *Ideen*-ben történő véghezvitelét megelőzték, amelyeket a korai müncheni fenomenológusok és az újonnan csatlakozott göttingeniek egyértelműen a *Logikai vizsgálódások* alapján értelmeztek, nem érzékelve Husserlnek a még ezekben a munkáiban is megalapozó, a transzcendentális redukcióhoz vezető vizsgálódásait. Husserl *Logikai vizsgálódások* és az *Ideen I*. közötti tevékenységének összefoglalásához szeretnék Ulrich Mellének Husserl a Husserliana XXIV. kötetéhez írott előszavára²⁹ hivatkozni. Eszerint Husserl az 1906/07-es téli szemeszter előadásának anyagát olyan korábbi anyagaiból válogatta össze, mint az 1902/03 téli szemeszteri „*Allgemeine Erkenntnistheorie*” (Ms. F I 26.), az 1904/05-ös téli szemeszterből a „*Hauptstücke aus der Phänomenologie der Erkenntnis*” (Ms. F I 9, A VI 8, F I 8 (*Hua XXIII*), F I 6 (*Hua X*), továbbá az 1905-ös nyári szemeszter „*Urteilstheorie*”-ből és az 1905/06-os téli szemeszter „*Kant und die nachkantische Philosophie*”-ből. Melle értelmezésében az 1902-es *Erkenntnistheorie* előadás tematikáját és módszertanát még nagyban a *Logikai vizsgálódások* módszertana határozza meg. Az 1905. május 3-a és augusztus 5-e között tartott *Urteilstheorie* című előadására nagyrészt az 1904/05-ös téli szemeszter *Phänomenologie und Theorie der Erkennt-*

néhány olyan fordulatot, amelyek egészen úgy hangoztak, mintha a mesterük az idealizmushoz térne vissza. Amit szóban nekünk megmagyarázott, azt a kételyek nem tudták elcsendesíteni. Ez volt a kezdete annak a fejlődésnek, amely Husserlt egyre inkább ahhoz vezette, amit ő „transzcendentális idealizmusnak” nevezett (a kanti iskolák transzcendentális idealizmusával nem egybeesve), amelyben filozófiájának tulajdonképpen magját kellett látni és minden energiát ennek megalapozására fordítani: egy út, amelyen régi göttingeni tanítványai az ő és saját fájaldmukra, nem tudták követni.” (Stein: 1965, 174–175.)

²⁸ Stein 1998. Lásd pl.: Br. an Fritz Kaufmann 1917.12.01.; Stein 1991, Br. an Roman Ingarden 1917. 04 09.

²⁹ *Hua XXIV*, Einleitung des Herausgebers, X–XXXVII.

nis című előadásaiból válogatta össze Husserl. Erre a téli előadásra várta Husserl a fiatal müncheni fenomenológusokat, akiknek elmaradására vonatkozóan írta Husserl a fent említett 1904. november 17-én a Daubernek címzett levelet. Husserl a nyári *Urteilstheorie* előadássorozatának 21. előadásán beszél egy aktusmodifikáció értelmében az „Einführung” fogalmáról, itt az aktus pusztá elképzelése és ennek eredeti vonatkozása közötti szféraként értelmezve azt. 1908-tól ezt a fogalmat vonatkoztatja az interszubjektivitásra. Később Husserl a kéziratköteg szélére tollal hozzáfűzte: „még nem transzcendentális redukció!” – és a felirat mellé – „Itt a fenomenológia még a tudat általános lényegtana.”

1905 nyaráról származik az úgynevezett *Seefelder Blätter* kézirat, amelyből Husserl később a fenomenológiai redukcióra vonatkozó pontos fogalmat megtalálta. A fenomenológiai redukció itt még nem a transzcendentális tárgyra vonatkozó intencionális adottságként értelmezett, hanem olyan reell-immanens adottságokként, amelyek területén aztán Husserl az immanens érzékelések konstitúcióját, illetve a fenomenológiai érzékelés tudatban áramló jelenségeit ábrázolni tudja. A fenomenológiai redukciónak az előítéletmentes ismeretelmélet és fenomenológiai módszereként való alkalmazása először az 1906/07-es előadáson kerül elő. Az 1907-es nyári szemeszternek a *Die Idee der Phänomenologie*-ről szóló bevezető előadásaiban Husserl a fenomenológiai redukció világosabb jelentőségét és értelmét határozza meg, és azt mint fenomenológiájának alapmetódusát értelmezi. Az 1908. későnyári és őszi kéziratok alapján Husserl ekkor emeli ki először a fenomenológia neutralitását egy transzcendentális, fenomenológiai idealizmus tekintetében. A fenomenológiai redukció végrehajtása során a dologi-reális tárgyak pusztá egységekként szerepelnek a tapasztalatban. Valóságosságuk olyan aktuálisan egzisztáló tudatot feltételez, amely a megfelelő tapasztalati sokféleségeket végbeviszi. Az ismeretelmélet és fenomenológia transzcendentális felfedésének irányával párhuzamosan Husserl bevezeti azt az irányt, amely a természetes beállítódás jellemzéséből indul ki. Az *Einführung in die Phänomenologie der Erkenntnis* című előadásban 1909 nyarán, és a *Grundprobleme der Phänomenologie* előadásban 1910/11 telén a fenomenológiailag adott területét kiszélesíti a fenomenológiai érzékelésnél a visszaemlékezésre (*Wiedererinnerung*) és a beleézésre (*Einführung*). A transzcendentál-fenomenológiai redukció utolsó magyarázatára az 1912-es nyári szemeszteri *Einleitung in die Phänomenologie* című előadásban kerül sor, amely elhangzásának idejében és tartalmában is legközelebb áll az *Ideen I.*-hez. „A fenomenológiai redukció minden természeti radikális kikapcsolásának módszereként és az átlépendő objektíváció kétségtelen és kérdés nélküli adottságaként számít Husserlnek. Általa tárul fel számunkra a fenomének világával a tudományos kutatás saját mezeje. A fenomenológiában mint a fenomének tudományában kell aztán minden ismeretelméleti problémának megoldódnia. Az önmagában konzisztens

ismeretelmélet fenomenológia nélkül nem lehetséges. Miközben azonban az ismeretelmélet tulajdonképpen értelemben véve nem önálló tudomány, hanem maga számára a fenomenológia kutatási eredményeit a specifikus megismerési problémák megoldására veszi igénybe, aközben a fenomenológia egy nem speciálisan a megismerésproblémára irányuló önálló tudományként alakul ki.⁵⁰ Husserl 1900-as éveinek előadásai láthatóan túlnyomórészt ismeretelmélet és fenomenológia viszonyának körvonalazására irányulnak, ahol a fenomenológia nem individuális tények, a fenomének egzisztenciája iránt érdeklődik, hanem az individuálon túli abszolút adottságaik iránt. Az a fenomenológiai érdeklődés, amellyel itt Husserl a fenomenológiának az ismeretelmélethez és a pszichológiához való viszonyát vizsgálja, nem az ezekhez való kapcsolódást keresi, hanem olyan módszer kiépítésére törekszik, amely a fenomének lényegi tulajdonságainak felvázolására képes. Amikor Husserl tanítványai Husserl fenomenológiáján a tárgyhoz való odafordulást értik, akkor ebben olyan fenomenológiai módszert keresnek, ami egy ontológiailag meghatározott lényegi vizsgálódásra nyújt lehetőséget. A lényegi vizsgálódás számára Husserl a transzcendentális redukció bevezetésében találja meg a vizsgálódási módszer alapját, mely számára az objektív tárgyat összekapcsolja a tudat által konstituált tárggyal, nem az ontológiai tételezés válik tehát a továbbiakban kritériummá, hanem a tudatban megkonstruált tárgy és az objektív tárgy összekapcsolása a transzcendentális redukció útján. Husserl értelmezésében tehát a transzcendentális redukció bevezetése koránt sem jelent a tárgytól való elszakadást, hanem a fenomenológiai módszer deskriptív leírása mellett egyben a módszer alkalmazására is törekszik.

2. Az *Ideen I.* fogadtatásának körülményei; a tanítványok reflexiói a transzcendentális fenomenológiára

1.1 A fenomenológiai mozgalom göttingeni szakasza

Husserl 1913-ban megjelent munkája, az *Ideen I.*, megosztotta Husserl tanítványainak véleményét. Ahhoz a kanti idealizmushoz való fordulást vélték benne felfe-

⁵⁰ Melle Ulrich: „Einleitung des Herausgebers”, In: *Hua XXIV*, S. XXXV. „Hogy az ismeretelmélet fenomenológia nélkül nem, fenomenológia azonban az ismeretelméleti megfontolásoktól függetlenül is lehetséges, Husserl már leginkább az 1903-1905-ös előadásanyagból összegyűjtött, az alább kiadott A XIII-as mellékletben beszél. Hogy a fenomenológia az ismeretelmélettől és a pszichológiától különállóként épül fel, Husserl számára ott még praktikus kérdésnek számít. Ismeretelmélet és fenomenológia viszonyára vonatkozóan Husserl az 1905-ös ítéletelméleti előadásban is megjegyzi: „Önmagában véve elgondolható lenne, hogy átfogó fenomenológiai analízist végezzünk, anélkül, hogy ismeretelméleti nehézségekkel törődnénk.”

dezni, amelynek kiküszöbölését mindeddig Husserl érdemének tekintettek, olyan idealizmust, amellyel szemben a *Logikai vizsgálódások* tárgyra irányultsága állást foglalt. Az első világháború előtt valóságos vita alakult ki Husserl tanítványi körében Husserl fenomenológiájának idealizmusáról, mely azután a világháborút követően jutott mindinkább kifejezésre. Az 1930-as években ismét nyilvánosságra került ez a problematika Max Scheler, Martin Heidegger, Roman Ingarden, Hedwig Conrad-Martius és Edith Stein idealizmus – realizmus értelmezéseiben. Az általunk vizsgált korai fenomenológiai mozgalom Husserlhez való viszonya ebben az értelemben három szakaszra bontható. Az első, *Ideen* előtti szakaszban a mozgalom részéről egy Husserl fenomenológiájához közelítő, azt értelmezni kívánó mozgást figyelhetünk meg, az *Ideen*-t követően a husserli filozófia előrehaladását értetlenkedve fogadó pozíciót látunk, majd az 1930-as évek végén az általános eltávolodásból az újraértelmezésbe fordul a freiburgi és göttingeni tanítványok Husserlhez való viszonya. Most röviden szeretném vázolni a Husserlhez való viszony második szakaszának alapkörülményeit.

A mozgalom göttingeni időszaka sokkal összetettebb jelenség. A göttingeni fenomenológus kört Theodor Conrad hozta létre müncheni mintára, azzal a céllal, hogy az üléseken a mesternek, Husserlnek a tanítását értelmezzék a hallgatók. Ezekben az üléseken kezdetben vezetőként részt vett maga Conrad, majd Adolf Reinach is, de 1913-ra Conrad visszavonult a feleségével Hedwig Conrad-Martiusal Bergzabernbe, Reinach pedig privátdocensként a maga óráin tartott előadásokat⁵¹. Edith Stein 1913-ban érkezett Göttingenbe, ugyanazokkal az alapokkal, amelyekkel akkoriban minden fenomenológia iránt érdeklődő rendelkezett, ha Husserl fenomenológiájához kívánt csatlakozni. 1912-ben bresloui egyetemi időszakában olvasta Husserl *Logikai vizsgálódásait*, majd elhatározta, hogy tanulmányait Husserlnél folytatja. Edith Steinnek mind a visszaemlékezései, mind későbbi munkái árulkodnak arról a hatásról, amelyet a fenomenológiai mozgalom és a mozgalom szereplői gyakoroltak rá. A mozgalomnak itt felsorolt szereplőivel többnyire közeli szellemi kapcsolatban állt az 1930-as évek végéig, és a filozófiai szemléletükre reflektált. A göttingeni fenomenológus-kör feladatának tekintette a husserli filozófia továbbértelmezését, és annak pszichológiai, vallási és etikai kérdésekre való vonatkoztatását is. A tanítványok Husserlhez való viszonyának az *Ideen* megjelenése után történő alakulásában így döntő szerepet játszott az a folyamat, amelyik a XX. század elejének filozófiai gondolkodását Husserlén túl

⁵¹ „A filozófiai társaság alapítói akkoriban már nem voltak jelen. Reinach nem jött többet, mióta docens és házas volt. Conrad és Hedwig Martius a házasságuk óta váltakozva Münchenben és Bergzabernben éltek. Dietrich von Hildebrand Münchenbe ment, Alexander Koyré Párizsba. Johannes Hering a következő nyáron akart államvizsgázni, és hogy zavartalanul dolgozhasson, visszaköltözött a szülővárosába, Straßburgba.” Stein 1965, 177.

meghatározta. A Husserl filozófiájához való tanítványi viszony göttingeni időszakában szinte kezdettől fogva megtalálunk egy olyan irányt, amely Husserl fenomenológiáját vallási élményekre is vonatkoztatni próbálta, és Husserl módszerét keresztény teológiai szempontokkal kibővíteni törekedett. Ez a szempontrendszer, Husserl fenomenológiájának vallásfenomenológiai irányba történő eltolása nem esetlegesen történt meg, hanem abban az első világháborúval együtt járó történelmi szituációban, amelyben az ittlétre és az ittlét végességére való rákérdézés több fórumon keresztül felélénkült. Az első világháború alatt és azt követően egyfajta vallási megújulásról beszélhetünk, ahol a létezés és a lét kérdéseire vonatkozó a filozófiai reflexió felerősödését látjuk. Hedwig Conrad-Martius a mozgalom göttingeni időszakára visszaemlékezve így utal arra a jelenségre, ahogyan a fenomenológiai kör számára a megismerésben a transzcendens és a kinyilatkoztatás az isteniről és Istenről nyitottnak bizonyult, és ezzel összefüggésben számos megtérés, kikeresztelkedés következett be: „Bőven nem mindenki, még ha sok fenomenológus katolikus értelemben meg is keresztelkedett. Néhányan az evangélikus közösségben új, mélyebb élethelyzethez és valódi megtéréshez érkeztek. Mások zsidók maradtak, felekezeti zsidókká váltak, vagy teljesen felekezet nélkül maradtak. De mind érintetté váltak valahogyan a túlvilág létezésétől, melynek lényege számukra – mint sok más dolog lényege – szemlélhetővé vált. (...) Husserl, ha ugyan fiatal éveiben evangélikussá keresztelkedett, zsidó volt. Adolf Reinach, akiről éppígy beszéltem, zsidó volt. A felesége, a legközelebbi barátaink közé tartozott, később katolikus lett. Max Scheler, aki ebben az időben Bonnban szintén gyakran volt nálunk Göttingenben, kikeresztelkedett zsidó volt.”³²

1917-ben Németországban egy olyan megújulásra törekvő vallási áramlat indul meg különösen a katolikus egyházon belül, mely magába foglalja az ifjúsági mozgalmakat, a liturgikus mozgalmakat, és egy váratlan áttérési hullámot.³³ A keresztény megújulásban nagy szerepet játszott protestáns oldalról Ernst Troeltsch³⁴ és Adolf Harnack teológiája, és 1917-ben Rudolf Otto *A szent* című munkája, mely jelentős fordulatot jelentett a teológiától az összehasonlító vallástudomány irányába. Mindezek mellett jelentős Marburgban Friedrich Heiler, Rudolf Bultmann és Martin Heidegger, illetve az 1922-ben Jenában megjelenő *Zur Selbstprüfung der Gegenwart anbefohlen* című 1851-es Kierkegaard-írás.³⁵ Katolikus részről Erich

³² Edith Stein: *Briefe an Hedwig Conrad-Martius*. Kösel Verlag 1960. 67.

³³ Gerl-Falkovitz, Hanna-Barbara: „Deutsche Geistesgeschichte im Jahrzehnt 1918–1928, konzentriert im Blick auf Edith Stein”, In: Edith Stein. Themen, Bezüge, Dokumente. Königshausen und Neumann Verlag, Würzburg, 2003, 153.

³⁴ Érdekes megjegyezni, hogy Troeltsch tanítványa volt éveken át Gertrud von le Fort, aki 1926-ban szintén kikeresztelkedett, és Edith Steinnel élete végéig levelezésben állt.

³⁵ Gerl-Falkovitz Hanna-Barbara, 159.

Przywara, Romano Guardini és Karl Adam emelhető ki. A liturgikus mozgalom legjelentősebb központja Németországban a bouroni bencésapátságban volt, Erich Przywara szerint a bencés liturgia hatása „éppen a hűvös távolságtartás, a liturgikus imaformák szigorú mértéke a szubjektív élmény számára gyógyító, körülhatároló nevelést jelentett, mégis olyat, ami a szubjektív tevékenységnek mindenkor folytonos ösztönzést nyújt.”³⁶ Bouron teológiai jelentősége az 1910-es és '20-as években mind Tübingenben, mind Freiburgban igen nagy. Figyelemre méltó, hogy mind Max Scheler, mind pedig Martin Heidegger számára rendkívül jelentős kötetléssel bír az ágostoni hagyományokat őrző hely, majd a '30-as évek elején Edith Stein is többször ellátogat ide. Katolikus részről Erich Przywarának köszönhető, hogy a húszas években a három mozgalmat felismerte, és egymással összekapcsolta.

A fenomenológiai mozgalom göttingeni szakaszában megfigyelhető az a Husserl fenomenológiájától eltérő törekvés, amelyik még mindig Husserl fenomenológiai módszerét tekintette az alapvető filozófiai módszernek, és azt várta tőle, hogy vallásfenomenológiai kérdésekre is választ adjon. Adolf Reinach, aki előadásain a kanti idealizmus rendszerét vetette egybe Husserl fenomenológiai módszerével, a fenomenológiai élmény fogalmát kiterjesztette a vallási élmény (religiöse Erlebnis) kérdésére is. Husserl fenomenológiai beállítódásáról a vallásfenomenológiára történő átlépés nem egyedi jelenség a göttingeni fenomenológiai körben. Edith Stein és Reinach gondolkodása is a „vallási élmény” fogalmával kapcsolható össze. Vallási élmény alatt Reinach az erre vonatkozó előadásjegyzeteiben egy olyan istenélményt ért, amely az „Istenben való elrejtettség élményeként” mutatkozik meg. Edith Stein, akinek a gondolkodása ezen a ponton összekapcsolódik Reinach gondolkodásával, a személy (Person) fenomenológiájának analízisében átveszi Reinach vallási értelmezését.³⁷ A személy fogalma Edith Stein későbbi munkáiban határozottan áttöri a Husserl *Ideen* című munkájában megfogalmazott „tisztá én” fogalmát, és a személyt a test – lélek – tudat egységében álló szellemi létezőnek (geistliche Person) tekinti. Reinachnak Edith Steinre tett hatásáról árulkodik az a levél, melyet Stein 1918-ban Reinach kéziratanyagátékaival foglalatokodva írt Fritz Kaufmann-nak: „Néhány oldal annyira szép, hogy talán töredékként is kiadható lenne.”³⁸ A vallási élmény itt az esztétikai és erkölcsi tapasztalat mellett egy különleges tapasztalati módra vonatkozik. Az „élmény” vagy „meg-élés” fogalma, melyet mind Reinach, mind Stein alkalmaz, megelőzi a tu-

³⁶ Przywara, Erich: „Kirche als Lebensform”. in. Przywara 1929, 20. itt: Gerl-Falkovitz, 154.

³⁷ Beckmann, Beate: *Phänomenologie und die Wesensgesetzlichkeit des religiösen Erlebnisses bei Adolf Reinach und Edith Stein*. In. Edith Stein. *Themen, Bezüge, Dokumente*, Hrg. v. Gerl-Falkovitz – Beckmann. Königshausen und Neumann Verlag, Würzburg, 2003, 37.

³⁸ Stein: *Selbstbildnis in Briefen*, ESW VIII. Herder Verlag, 1998, Br. 6.

dattartalomra vonatkozó fenomenológiai szakterminus tapasztalat (Erfahrung) fogalmát. A vallási élményt és az értékélményt (Werterlebnis) Reinach összekapcsolja egymással, minthogy mindkettő érzélemény (Gefühlserlebnis), melyek fókusza a pszichikai élményen és a kognitív megismerésen alapul. A vallási megismerés és az értékmegismerés közel állnak egymáshoz, amennyiben mindkettő egy érzésből ered.³⁹

Husserl transzcendentális fenomenológiája, melynek következtében Reinach saját distanciáját fejezte ki a husserli fenomenológiával szemben, sokkal elfogadóbban és kreatívabban érvényesül Stein korai fenomenológiájában, és értelmeződik át újra a késői művekben. Az 1931-ben írt habilitációs írásában, a *Potenz und Akt*-ban a husserli idealizmust úgy mutatja be, mint ami éppen hogy tapasztalat és valóság egybemosódásának kiküszöbölését mutatja be a transzcendentális fenomenológia egy példájának segítségével.⁴⁰ Stein számára az ontológia nem a transzcendentális fenomenológiának alárendelt státusú, hanem a kettő egymással páralel viszonyban áll, a transzcendentális fenomenológia az ontológia megalapozásául szolgál.⁴¹ Reinach és Stein, Beckmann értelmezésében, fenomenológusként olyan vallásfilozófiai témát dolgoznak fel, melynek módszere filozófiai megalapozás az összehasonlító vallástudomány értelmében vett empirikus vallásfenomenológia számára.⁴²

Theodor Conrad felesége, Hedwig Conrad-Martiust a mozgalom göttingeni szakaszában 1912-ben csatlakozott a fenomenológiai mozgalomhoz. Conrad-Martius filozófiai tevékenysége a második világháború után élénkült fel, amikortól kezdve természetfilozófiai és kozmológiai kérdésekre az ontológiai fenomenológia útján kereste a választ. Adolf Reinach halála után, az Edith Stein által már kezdeményezett reinachi hagyatékok egybegyűjtése folyamán találkozott először Steinrel Göttingenben, amikor Conrad-Martius a kiadandó kötethez szánt előszón foglalatostkodott⁴³. Ez a találkozás mindkét filozófusnő számára meghatározó volt. Az eddig csak szakmai kereteken belül, névlegesen ismert filozófusnők számára megkezdődött az a közös, mindkettőjük számára gyümölcsöző filozófiai gondolkodás, melynek a fenomenológiai mozgalom nyújtotta a közös talajt. 1920-tól kezdve közösen dolgoztak annak a szeretett tanárnak, Adolf Reinach kéziratának kiadásán, aki Lipps tanítványaként Conrad-Martius férjének, Theodor Conradnak

³⁹ Beckmann, 50.

⁴⁰ Lásd Stein, *Potenz und Akt*. Herder Verlag 1998. 257.

⁴¹ Beckmann, 41.

⁴² Beckmann, Beate: *Phänomenologie des religiösen Erlebnisses. Religionsphilosophische Überlegungen im Anschluß an Adolf Reinach und Edith Stein*, Königshausen und Neumann, 2003, 37.

⁴³ Avé-Lallemant Eberhad: *Edith Stein und Hedwig Conrad-Martius – Begegnung in Leben und Werk*. In: Edith Stein. Themen, Bezüge, Dokumente. 56.

a szorosabb baráti köréhez tartozott. Edith Stein erről a találkozásról egyik levelében számol be Roman Ingardennek⁴⁴. 1921 augusztusában Edith Stein meg is látogatja Conradékat és kisebb megszakításokkal 1922 őszéig ott tartózkodik. Conradéknak a fenomenológiai mozgalomban való központi szerepének köszönhetően számos látogatójuk akadt Bergzabernben, akikkel a fenomenológia jelentette közös alap révén újabb kis kört („Bergzabern Kreis”) épített ki. Rendszeres látogatójuk volt Edith Stein mellett Alexandre Koyré, Jean Hering, Hans Lipps, Winthrop Bell.

Conrad-Martius 1958-ban Münchenben tartott előadásában⁴⁵ három szempontban foglalta össze Edith Steinhez való viszonyát: Az első a fenomenológia volt, melynek következtében közös szellemből születtek. A második az a vonzerő, melyet számára a kikeresztelkedett zsidóság jelentett. A harmadik, amelyet Conrad-Martius a legerősebbnek tekintett, hogy ebben az időben mindketten egyfajta vallási krízissel küszködtek.⁴⁶ A közös alap, melyet számukra a husserli fenomenológia nyújtott, különböző módon fejlődött ki a munkájukban. Conrad-Martius számára az *Ideen I.* alapozta meg a későbbi természetfilozófia alapjait, Edith Stein számára az *Ideen II*-ben talált Person-fogalom volt az, amely kereteket nyújtott a személy fogalmának meghatározásához. A két filozófusnő első találkozásakor 1921-ben már kölcsönösen ismerhette egymás bizonyos munkáit. Conrad-Martiusnak az Évkönyv III. számában, 1916-ban jelent meg *Zur Ontologie und Erscheinungslehre der realen Außenwelt*⁴⁷ című munkája egy párbeszéddel (*Von der Seele*) együtt. Edith Steinnek először 1922-ben jelent meg az *Évkönyv*ben munkája, ezért Conrad-Martius számára csak Stein disszertációja lehetett ismeretes, melyet Edith Stein személyesen küldött el Conradéknak, és ők ezt a könyvtárukban tárolták⁴⁸. Hogy Edith Stein szintén olvasta Conrad-Martius munkáját, egy Ingardennek írt levélből tudhatunk⁴⁹. Edith Stein későbbi munkáját, az *Untersuchung über den Staat*-ot kézirat formájában magával vitte Bergzabernbe, és az *Évkönyv*ben való megjelenésekor Theodor Conradnak ajánlotta. Az első közös munkára 1922-ben kerül sor, amikor Alexandre Koyré *Descartes und die Scholastik* című könyvét fordították közösen. Mindkét filozófusnő számára éles cezúrát jelentett ez a közösen töltött idő: feltétlen egzisztenciális odalépést a kereszténység felé, mely mindket-

⁴⁴ Stein 1991., Br. 70.: „C. asszonyt megismernem nagy öröm volt. Nagyszerűen megértettük egymást, és a következő nyáron Bergzabernbe kell mennem.”

⁴⁵ 1958.03.09. München, Gesellschaft für deutsch-jüdische Zusammenarbeit.

⁴⁶ Avé-Lallemant, i.m. 59.

⁴⁷ Első rész: *Das Gesamphänomen der realen Außenwelt*; második rész: *Sinnliche Gegebenheit. Empfindung und Erscheinung*. Ez a második rész vezetett a későbbi *Realontologie*-hoz.

⁴⁸ Avé-Lallemant, i.m. 65.

⁴⁹ Stein 1991, Br. 48. 1918. 12. 24.

tőjük számára a tudományos munkában való elköteleződésben fogalmazódott meg.⁵⁰ Kettőjük kapcsolatának további elmélyítését és filozófiai gondolkodásuk irányvonalának meghatározását jelentette, hogy Edith Stein 1922 januárjában megkeresztelkedett, és keresztanyjául Conrad-Martiust választotta.

A szintén a vallásfenomenológiai irányzathoz sorolható Max Scheler, Heideggerhez hasonlóan nem tartozott a Husserl-tanítványok körébe abban a formában, ahogyan az eddigieket tárgyaltuk, nem hallgatta Husserl tanítványaként, ahogyan azt Reinach vagy Theodor Conrad tette. Mindig is külön vált Husserltől, Husserl fenomenológia-értelmezésében főként ötletet talál a saját filozófiai szempontjainak megvalósítására⁵¹. Scheler Husserlhez való kötődése megszűnt saját karrierjének emelkedésével. 1910 és 1911-es göttingeni látogatásakor mindinkább kifejezte Husserlrel szembeni kritikáját, miszerint ő, aki pont Husserl hatására távolodott el a neokantiánizmustól, Husserlben mindinkább a kanti transzcendentalizmust véli felfedezni. 1916-os *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik* című munkájának előszavában kifejezi, hogy nem csupán világlátásában és konkrét belátásaiban, hanem a fenomenológiai megközelítés alkalmazásában is különbözik Husserltől⁵². Mindemellett a korai mozgalom tagjai többnyire kritikátlanul elfogadták Scheler módszerét, és sohasem kérdőjelezték meg fenomenológiai státuszát, noha kritikával fogadták alaposságának és világosságának hiányát. Scheler kutatása a filozófiában alapvetően különbözött a filozófiának mint szigorú tudománynak az értelmezésétől. Az első világháborút leginkább szociá-

⁵⁰ Avé-Lallemant, i.m. 67. „Hogy lehetséges a tudományt istentiszteletként végezni, számomra először igazán Aquinói Tamásban támadt fel. És csak erre tudom magam rávenni, hogy újból a tudományos munkához közeledjek.” (Stein 1998, Br. 60.); „Tudom és érzem, hogy a filozófiai szenvedélyem akadályoz engem abban, hogy egészen szényen és üresen minden urak Ura előtt álljak.” (Conrad Martiusiana D I 3)

⁵¹ „A fiatal fenomenológusok erősen Scheler befolyása alatt álltak; némelyek – mint Hildebrand és Clemens – inkább hozzá tartozónak érezték magukat, mint Husserlhez. (...) A viszony Husserl és Scheler között nem volt teljesen zavartalan. Scheler minden egyes alkalommal hangsúlyozta, hogy ő nem Husserl tanítványa, hanem önállóan talált rá a fenomenológiai módszerre. Természetesen nem tartozott hozzá mint tanítványa, de Husserl meg volt győződve az alárendeltségéről. Ismerték egymást már évek óta. Mialatt Husserl még Hallében volt privátdocens, Scheler ott élt a közelben Jénában; gyakran találkoztak, és eleven eszmecsereket folytattak.” Stein 1965, 182.

⁵² „A fenomenológiai beállítódás egységének és értelmének metodológiai tudatát, melyet a világnézeti és filozófiai-materiális szemlélet szerint mérhetetlenül szétváló évkönyv dolgozóinak ösztönetartanak, Edmund Husserl kiváló munkáinak köszönhetjük. Ebben a tekintetben ez a munka is lényegileg az Évkönyv kiadójának köszönhető. De már abban a pontosabb felfogásban, amelyben a szerző ezt a viszonyulást érti és végbeviszi, mindinkább természetes az itt vizsgált problémacsoportokra alkalmazni, a szerzőnek mint kizárólagosan felelősnek a szerzőségével minden ponton élnie kell.” Scheler: *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*. Vorwort zur ersten Auflage, in: *Jahrbuch für Philosophie und phänomenologischen Forschung* II. 1914, Hrsg. v. Edmund Husserl. VII.

lis és gazdasági krízisként értelmezte, és ennek megoldását olyan új etikai elvek bevezetésében kereste, melyek az ágostoni kereszténységen és a keresztény szereteten alapulnak. Az 1921-ben Kölnben írt *Vom Ewigen im Menschen* című munkájában azt az alapvető problémát tárgyalja, hogyan lehetséges Európa lelki egységének szolidáris alapokon történő újraalkotása, mely Scheler számára lehetetlennek tűnik a morális áttérés, a nemzetközi szintű megbánás aktusa nélkül⁵⁵. Scheler értelmezésében ez válhatna egy mélyebb értelemben vett emberközpontú új filozófia létrejöttének az alapjává. Az ember problémájának szociológiai – antropológiai újradefiniálása volt Scheler gondolkodásának alapproblémája. A keresztény értelemben vett szeretet fogalma összekapcsolódik nála a személy fogalmával abban az értelemben, hogy ez a személy, a *Person* egy másik személlyel találkozáskor, azt egy olyan önálló individuumként értelmezi, akivel vonzalmon és taszításon keresztül kölcsönösen viszonyulnak egymáshoz. A fenomenológiának a vallási jelenségekre történő átvételében Scheler Rudolf Ottohoz kapcsolódva a vallási jelenségekhez egy sajátos vallási aktust is társít. Az a tapasztalat, amelyben az isteni lényege a vallásos ember számára megmutatkozik, kétféle aktusban mehet végbe: az individuális semmisség megtapasztalásában, és az Isten által megteremtettségben. Ez a tapasztalat Scheler értelmezésében visszavezet bennünket egy abszolút létező tudatához, aki ennek a tapasztalatnak a forrása. Azt mondhatjuk tehát, hogy Scheler számára a fenomenológiai módszer sokkal tágabb értelmezést nyert, mint ahogyan az Husserl számára a húszas évekig bezárólag megvalósult. Husserl értelmezésében az *Ideen*-ben és az interszubjektivitáson keresztül megvalósuló szigorú tudomány már lényegileg magába zárja azokat a szociológiai és antropológiai kérdéseket, amelyeket Scheler kiemelt, a fenomenológia lényegi elemeiként tárgyal. Ebben a tekintetben tehát a két gondolkodó között alapvető különbséget találunk a vizsgálódás tárgyának tekintetében. Míg Husserlnél a fenomenológiának mint szigorú tudománynak a lépésről lépésre történő módszertani kidolgozásáról beszélünk úgy, hogy közben ennek a módszernek a gyakorlása is történik egyben, Scheler számára a középpontban az ember, a *Person* áll, aki számára a tárgy intencionálisan megmutatkozik, és akinél ennek tudati konstitúciójában antropológiai elemek is szerepet játszanak.

A korai müncheni filozófusok közül vissza kell kanyarodnunk Alexander Pfänderhez, aki a fenomenológiai mozgalom göttingeni szakaszában még szintén aktív tevékenységet folytatott, és vizsgálódásaiban azt a fajta áramlatokra való nyitottságot láthatjuk, mint a fiatal göttingeni fenomenológusoknál. A fenomenológiát mindvégig pszichológista oldalról képviselő Pfänder ugyanakkor filozófiai gondolkodásába felvette a fenomenológiailag megkívánt fogalmakat. Jóllehet Edith

⁵⁵ Spiegelberg, 247.

Stein Pfänderet ismerte már breslauer egyetemi éveiből, a személyes találkozásra Göttingenben még nem került sor. Edith Stein Pfänder iránti nagyra becsülését mutatja, hogy disszertációjának egy példányát elküldte neki Freiburgból, valamint az 1917-ben Freiburgba érkező Pfänder-tanítvánnyal, Gerda Waltherrel hosszú ideig szoros barátságot tartott. Pfänderrel tényleges kapcsolatra akkor került sor, amikor 1918-ban megszületett a gondolat, hogy Husserl 60. születésnapjára ünnepi kiadványt állítsanak össze, melynek szerkesztését Edith Stein, kiadását Pfänder vállalta. Miután ekkortájt Pfänder az *Évkönyv* szerkesztője volt, további szoros kapcsolatban maradtak Edith Stein *Psychische Kausalität* című munkája kapcsán, mely 1921-ben jelent meg az *Évkönyv* ötödik számában. 1922-ben Stein ismét levélváltásban állt Pfänderrel *Untersuchung über den Staat* című munkájának a következő *Évkönyv*ben való megjelenésével kapcsolatban (Stein, SBB I. Br. 37). Pfänder legkorábbi munkája, melyre Edith Stein többször visszatért, az 1911-es *Motiv und Motivation* című cikk. Pfändernek ezzel a munkájával Stein mind a disszertációjában, mind pedig a *Psychische Kausalität*-ben szembehelyezkedett.⁵⁴ A pfänderi excentrikus és centrális törekvéseket Stein úgy tekinti, mint centrális és periférikus rétegeket, melyek következtében különböző énrétegeket különböztethetünk meg. Viszont, mondja Stein a *Zum Problem der Einfühlung* című disszertációjában, mindig ugyanarról a tiszta énről kell beszélnünk, amelyre a törekvés vonatkozik. A különbség annyi, hogy a centrális törekvés „a cogito formájában történő törekvés”, míg az excentrikus törekvés a háttérélményeknek felel meg.⁵⁵ Pfänder utolsó munkája, a *Die Seele des Menschen* 1933-ban jelent meg, Edith Stein azonban csak 1935-ben talált rá. Egy Hedwig Conrad-Martiuszhoz írt levélből ismeretes⁵⁶, hogy a könyvet barátnőjétől kérte kölcsön, majd köszönő és bocsánatkérő levélben fejezi ki Pfändernek szóló elismerését: „már oly rég óta köszönettel tartozom a könyvért Pfändernek”⁵⁷. Edith Stein Pfänderhez való viszonya kettős. Egyfelől közeledett az évek során a müncheni fenomenológushoz, részben átvette Pfändernek a törekvésre, akaratra, motivációra vonatkozó fejtegetéseit, másrészt viszont elcsúsztatva a pfänderi terminológiát, kritikával illette azt. A kései Stein továbbra is kritikát gyakorolt Pfänder logikaelméletét illetően, ugyanakkor Pfänder lélek-alapkoncepcióját átvette, de legalábbis ezen a területen rá hivatkozott.

2.2. A tomizmus hatása a fenomenológiára

A vallásfenomenológiai irányzattal párhuzamosan a XIX. század végi és XX. század eleji teológia a neoskolasztikus és neotomista argumentumrendszerbe ágya-

⁵⁴ Schuhmann, Karl: *Phänomenologische Bezüge zwischen Alexander Pfänder und Edith Stein*, in: *Edith Stein. Themen, Bezüge, Dokumente*. Hrsg. v. Gerl-Falkovitz – Beckmann, 28.

⁵⁵ Stein: *Zum Problem der Einfühlung*. Buchdruckerei des Wiessenhauses Halle, 1917. 118

⁵⁶ Stein: *Selbstbildnis in Briefen* II. Br. 483.

⁵⁷ Stein: *Selbstbildnis in Briefen* II. Br. 491.

zódva a modern neokantiánus, pszichologista és szkeptikus irányzatoktól független úton szintén visszatért a létező és létre irányuló kérdésfeltevéshez. 1879-ben XIII. Leó pápa *Aeterni Patris* című enciklikájában Aquinói Tamás gondolkodási módszerét vette alapul a katolikus teológia számára, mely által a neotomizmus a teológiaképzés kötelező részévé vált. A tamáskutatásban jelentős szerepet vállalt Przywara mellett Jacques Maritain, Etienne Gilson, Joseph Maréchal, Pierre Mandonnet, és Edith Stein is, aki Przywara javaslatára fordítja le német nyelvre Tamás *De veritate* című munkáját. A harmincas években a fenomenológiai gondolkodásban is megjelenik az igény Aquinói Tamás lételméletének és Husserl lényegfenomenológiájának összehasonlítására. Erich Przywara egyháztanítói írásai mellett 1932-ben jelenik meg *Analogia entis: Metaphysik* című írása, mely megkísérelti egybevetni a tamási skolasztikát a modern vallásfenomenológiai áramlatokkal. Przywara leíró, bevezető értelmezésekben mutatja be a fenomenológia és a skolasztikus gondolkodás párhuzamát, azzal a céllal, hogy a modern filozófiai gondolkodást a skolasztikus teológiai és filozófiai kérdésekkel összekapcsolja. 1930-ban Edith Stein nekilát habilitációs munkájának, a *Potenz und Akt*-nak, Conrad-Martius pedig a *Reálontológia* újabb fokozatának megalkotására törekszik, melyhez egy a *Lét és időre* vonatkozó kritikát told. Újabb közös vonás a két filozófus között az Aquinói Tamáshoz való viszony, és ezen keresztül a skolasztikához és a középkori filozófiához. Edith Stein az 1922 és 1931 közötti speyeri időszakában fordította le Tamás *Questiones disputatae de veritate* című munkáját, mely számára azután a *Potenz und Akt* című munkájának alapvázát nyújtotta. Utolsó filozófiai munkájában az *Endliches und ewiges Sein*ban Przywara *Analogia entis* című munkájához kapcsolódva, a tomista filozófia fenomenológiai értelmezését találjuk, melyet át- meg átszö Conrad-Martius *Reálontológiá*ban megfogalmazott lételmélete, és szintén találunk Heidegger *Lét és idő* című munkájára vonatkozóan egy hosszabb kritikát. Miközben Conrad-Martius Tamással meghatározott szakkérdéseken keresztül foglalkozott, melyek megválaszolását rajta keresztül saját reálontológiai álláspontjából továbbgondolni és feltárni próbálta, addig Stein számára a filozófiai fejlődés összefüggésének kibontakozása és alapja szerint való kérdés áll Tamásnál az érdeklődés középpontjában, mint ahogyan a Husserl – Tamás dialógusában belemegy a természetes és természetfeletti értelem, hit és tudás, az *Endliches und ewiges Sein*ban pedig a „keresztény filozófia” kérdésébe.⁵⁸ A két filozófus számára külön-külön is közös alapot jelent a létfilozófia kritikai továbbgondolása, másrészt a középkori skolasztika kategoriális instrumentalizmusa.

Az Évkönyv 1929-es kiadványa ünnepi kiadás volt Husserl hetvenedik születésnapjára. A kötet tanulmányainak szerzői Husserl egykori göttingeni és freiburgi

⁵⁸ Avé-Lallemant, i.m. 75.

tanítványai voltak (Amann Hermann, Oskar Becker, Martin Heidegger, Gerhart Husserl, Roman Ingarden, Fritz Kaufmann, Alexandre Koyré, Hans Lipps, Friedrich Neumann, Edith Stein és Hedwig Conrad-Martius). A tanulmányok témái meghatározóak és világosan demonstrálják az egykori Husserl-tanítványok és Husserl közti jelenlegi kapcsolatot. Hedwig Conrad-Martius egy fejezetet közöl készülő *Realontologie* című munkájából, Edith Stein a husserli fenomenológia és a tamási filozófia összehasonlítására törekszik, Ingarden pedig az egykori idealizmus – realizmus vita elemzésére tér ki. Conrad-Martius reálontológiája a tapasztalaton keresztül megmutatkozó lényegben kísérel meg az ontológiai alapok felfedését. Edith Stein ebben a munkájában arra törekszik, hogy a husserli fenomenológia és a tamási filozófia egybevetésén keresztül a fenomenológiába is megpróbálja bevezetni a lét fogalmának terminusát. Roman Ingarden 1914-ben csatlakozott a göttingeni fenomenológusokhoz. A *Das „Idealismus-Realismus“-Problem* című írásában a husserli fenomenológia alapkérdéseként emeli ki, hogy „a reális világ létének és létmódjának problémája egy általános probléma specifikuma. Ezt a problémát az a kérdés határozza meg, hogy a tárgyak, melyek 'transzcendensek' a tudatélményekkel szemben (amelyekben megismertté válnak), autonóm módon és ezektől az élményektől függetlenül léteznek-e, és amennyiben egyáltalán léteznek, az élményekkel valamilyen (és adott esetben milyen) létösszefüggésben állnak.”⁵⁹ A husserli idealizmus kérdése a létező és lét viszonyának kérdésében fogalmazódik meg, még a harmincas évek visszaemlékezéseiben is, ahol a transzcendentális fenomenológia tudatra vonatkoztatott létértelmezése a lét létének relativitására látszik következtetni. „Ha azt nevezik idealistának, aki legalább az ismerettárgyaknak a tudatélményektől (amelyben megismertté válnak) való egzisztenciális függőségét átveszi, akkor Husserl, minthogy ő a matematikai kutatás tárgyaival, illetve a logikai képződményekkel szemben a jelzett álláspontot vette át, nem 'idealista' ebben az értelemben. Ezzel szemben, ha a „realizmus” számára megtartanánk azt a felfogást, melynek következtében a valóságos világ tárgyai (különösen az anyagi világ tárgyai) [jóllehet] autonómok és a megismerési aktusainktól függetlenek, ugyanakkor mégis az időben léteznek, akkor meg kell állapítanunk, hogy Husserl soha nem állította, hogy a matematikának vagy a logikának a vizsgálati tárgyai ugyanolyan módon egzisztálnának, mint a reális dolgok.”⁶⁰ Edith Stein egy későbbi munkájában úgy ír az *Ideen I.* értelmezéséről, mint amelyben Husserl új ontológiájának folytatását várták, ezzel fenomenológiailag nyújtva biztos alapot az ontológia számára. Ezzel szemben az *Ideen I.* „úgy je-

⁵⁹ Ingarden, Roman: „Das »Idealismus – Realismus« – Problem”, in: *Gesammelte Werke* 5. Schriften zur Phänomenologie Edmund Husserls. Max Niemeyer Verlag Tübingen, 1998. 178.

⁶⁰ Ingarden, 180.

lent meg, mint visszatérés a kantianizmushoz, mint feláldozása annak a *tárgyhoz fordulásnak*, amelyben Husserl nagy érdemeit látták, és annak az *ontológiának*, azaz a tárgyi világ lényegszerkezeti kikutatásának, amelyben Scheler és a hozzá közelálló göttingeni Husserl-tanítványok Husserl feladatát látták, és már termékeny munkát végeztek: így ezen a ponton elváltak tőle, jóllehet elismerte kutatási módjukat, és a maga álláspontjából kiindulva bele tudott helyezkedni.⁶¹ Mindezekből a visszaemlékezésekből és reflexiókból végigkövethető az a megértési folyamat, ahogyan Husserl tanítványi köre az *Ideen* megjelenésekor a transzcendentális redukcióra reflektált, abban egy visszalépő fázist tekintett, majd a harmincas években a transzcendentális redukcióra vonatkozóan új értelmezést adott. Edith Stein, *Husserls transzendente Phänomenologie* című munkájában a transzcendentális fenomenológiát úgy tekinti, mint amelyik „vitára szólítja fel a tamási filozófiát: a végrehajtott analízisek egyrésztől azt mutatják, hogy valójában itt egy nagy kutatási terület tárul fel újra. Másrésztől a *cogito* mint *ens primum et absolutum* (talán nem megengedhető *létezőnek* nevezni, mert a konstituáló élet és a konstituált tárgyak semmi esetre sem univokok, legfeljebb mint létezőt, analógnak kell nevezni) olyan valami, ami a tomizmus lényegével összeegyeztetetlennek tűnik. Van egyáltalán lehetőség arra, hogy a *philosophia perennis*ből kiindulva a fenomenológiai konstitúció problematikáját elsajátítsuk, anélkül, hogy azt, amit a fenomenológia transzcendentális idealizmusának nevezünk, átvegyük?”⁶² Itt tehát Husserl transzcendentális fenomenológiája már újfajta megvilágításba kerül. Edith Stein számára legalábbis a tamási filozófia válik a husserli transzcendentális fenomenológia közvetítő eszközévé. Általánosan is megfigyelhető jelenség az ontológiai beállítottságú fenomenológusok között az Aquinói Tamás létértelmezésére való hivatkozáson keresztül a fenomenológiai jelenségek magyarázatára tett kísérlet és a teológia transzcendencia fogalmának a husserli transzcendenciafogalommal való azonosítása, tehát a fenomenológia lényegtudományként való értelmezése a göttingeni mozgalom számára összekapcsolódik a létre irányuló vallásos kérésfeltevessel, és ez már magával vonja a teremtménység, teremtettség kérdését.

Az *Ideen* kapcsán felmerülő kételyekre és még a harmincas évek elején is visszatérő reflexiókra, a transzcendens tudat fogalmára vonatkozóan Husserl az 1930-ban megjelenő *Karteziánus meditációkban* adja meg a választ. A meditációk alapvető bevezetésként szolgálnak a transzcendentális fenomenológiába. Husserl

⁶¹ Stein, *Was ist Phänomenologie? Welt und Person*. Hrsg. v. Dr. L. Gelber, Herder Verlag, Freiburg, 1962. S. 11.

⁶² Stein, *Husserls transzendente Phänomenologie. Zwei Betrachtungen zu Edmund Husserl*. in: *Welt und Person*. Hrsg. v. Lucy Gelber. Herder Verlag 1962, 35.

számára a megalapozó vizsgálódásokat az 1929-es párizsi előadás adta, ahol bevezető előadást tartott a fenomenológiai filozófia lényegébe, és a transzcendentális filozófiához vezető utat a descartes-i radikális kételyen keresztül vezette le. Edith Stein 1932-es münsteri tanulmányában jellemzi az *Ideen* és a *Karteziánus meditációk* kapcsolatát: „Husserl ebben a munkájában már egy másik kutatási irányt egyengetett, amelynek felépítésében végül az életfeladatát látta. Az *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie* című munkájában áttört és koncentrált formában megmutat és bizonyos vonalakon az *Ideen* kiindulópontjából továbbfejleszt a *Méditations Cartésiennes* (ez azokból az előadásokból keletkezett, melyeket Husserl 1929-ben Párizsban tartott, egyelőre csak francia nyelven jelent meg; előkészületben van azonban egy bővített német kiadás).⁶³ Husserl a *Karteziánus elmélkedések* 41.§-ban egy alapvetően új értelemben vett idealizmusról beszél. A tudatot nem nevezi többé transzcendensnek, hanem a redukció által a tiszta tudat immanenciájához fordul. A redukció kizárja a tudat és realitás viszonyára vonatkozó klasszikus kérdést, és ehelyett felnyitja a lehetőséget a szubjektív realitásvonatkozásának önmagában való vizsgálatára: „A transzcendens minden formájában immanens, az ego-n belül önmagát konstituáló lét-karakter.”⁶⁴ Záró gondolatként szeretném csak megjegyezni, hogy a göttingeni fenomenológiai mozgalom Husserlhez való viszonyának negyedik lépéseként megfigyelhető a *Karteziánus meditációk* megjelenésével egyidőben a husserli fenomenológia újraértelmezése, Husserl életművében az *Ideen I* szerepének a *Karteziánus meditációk*on keresztül történő jobb megértése.

⁶³ Stein, *Husserls transzendentale Phänomenologie*. 33. „Egy szilárdan megalapozott filozófia és tudomány abszolút kiindulópontjának keresésében Husserl Descartes-ba ütközött; mindketten a *cogito*-ban látják ezt a kiindulópontot a reflektáló én számára, ami saját és létének aktusában kétségtelenül bizonyos. De miközben Descartes, mint Husserl mondja, matematikai előítéletből az *ego cogito*-t egy deduktív tudomány számára axiómaként és metafizikai előítéletből *substantia cogitans*-ként tételezi, ez magával vonja a *pszichikai* énnel, ami 'a világban van', és a *transzcendentális* énnel a szétválasztását, amelyre a világ mint értelemegységek egésze épül [...]. A *cogito* az énellet (*Ich-Leben*) tágabb értelmében véve az immanens leírások végtelen mezejeként mutatkozik meg; ezek a feladatai a sajátos tudománynak, a *transzcendentális fenomenológiának*, amely *alaptudományként*, *prima philosophiáként*, és egyben *sophia universalisként* használatosak, mert magukban és csak magukban állítatnak és oldanak meg minden filozófiai problémát.” Továbbá: „Ezen a transzcendentálfilozófián belül van meg az ontológiáknak a maguk helye: a tárgyiasságok eidetikus struktúráinak különböző fokozatát kell kidolgozniuk. A metafizika legfőbb és végső kérdéseit, az etikát és a vallásfilozófiát is erről a talajról kell megragadni.” (34.)

⁶⁴ Husserl, *Karteziánus meditációk*. 118.

Irodalomjegyzék:

- Avé-Lallemand, Eberhard (1992): „Ein Zeitzeuge über die Anfänge der phänomenologischen Bewegung: Theodor Conrads Bericht aus dem Jahre 1954”, in: *Husserl Studies* 9, 77–90.
- Avé-Lallemand, Eberhard (1975): *Die Nachlässe der Münchener Phänomenologen in der Bayerischen Staatsbibliothek*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Avé-Lallemand, Eberhard–Schuhmann Karl (1992): „Ein Zeitzeuge über die Anfänge der phänomenologischen Bewegung: Theodor Conrads Bericht aus dem Jahre 1954”, in: *Husserl Studies* 9/2, 77-90.
- Beckmann, Beate–Gerl-Falkovitz, Hanna-Barbara (2003) (Hg.): *Edith Stein. Themen, Bezüge, Dokumente*. Königshausen und Neumann Verlag, Würzburg.
- Beckmann, Beate (2003): *Phänomenologie des religiösen Erlebnisses. Religionsphilosophische Überlegungen im Anschluß an Adolf Reinach und Edith Stein*. Würzburg Königshausen & Neumann.
- Conrad-Martius, Hedwig (1958): „Edith Stein” (Vortrag 9.3.1958), in: *Hochland* 51/1, 38-46.
- Conrad-Martius, Hedwig (1965): *Schriften zur Philosophie*. Kösel Verlag, München.
- Cho, Jeong-Ok (1990): „Liebe” bei Max Scheler unter besonderer Berücksichtigung des Begriffs „Eros”: *Eine kritische Interpretation insbesondere an Hand seines Werkes „Wesen und Formen der Sympathie”*. Ludwig-Maximilian-Universität München.
- Daubert, Johannes (1907): „Zwei Briefe von Johannes Daubert an Edmund Husserl aus dem Jahr 1907” (szerk. Karl Schuhmann), in: *Husserl Studies* 1/1, 143–156.
- Ingarden, Roman (1929): „Bemerkungen zum Problem ‚Idealismus-Realismus””, in: *Festschrift Edmund Husserl zum 70. Geburtstag gewidmet. Jahrbuch für Philosophie 1929*. Max Niemeyer, Halle (Saale), 159–191.
- Kuhn, H. (1975) (szerk.): *Die Münchener Phänomenologie*. [Phaenomenologica 65] Nijhoff, Den Haag.
- Melle, Ulrich (1984): „Einleitung des Herausgebers”, in: *Hua* XXIV.
- Müller, Andreas Uwe (1999): „Auf der Suche nach dem Ursprung der Erfahrung. Edith Steins Kritik am transzendentalen Idealismus’ Edmund Husserls”, in: Sepp, Hans Reiner, (szerk.): *Metamorphose der Phänomenologie. Dreizehn Studien von Husserl*. Freiburg/München, 136–169.
- Otto, Rudolf (2001): *A szent. Az isteni eszméjében rejltó irracionális és viszonya a racionálishoz*. (ford. Bendl Júlia) Osiris, Budapest.
- Przywara, Erich (1929): „Kirche als Lebensform”, in: *Christus lebt in mir*. Freiburg am Br.
- Przywara, Erich (1932/1952): *Analogia Entis: Metaphysik*. Kösel und Pustet, München.
- Scheler, Max (1913): *Zur Phänomenologie und Theorie der Sympathiegefühle und von Liebe und Hass*. Max Niemeyer, Halle/Saale.

- Scheler, Max (1921): *Vom Ewigen im Menschen*. Neue Geist, Leipzig.
- Schuhmann, Karl (1990/91): „Intentionalität und intentionaler Gegenstand beim frühen Husserl”, in: *Phänomenologische Forschungen* 24/25, 46–75.
- Sepp, Hans Reiner (1988) (szerk.): *Edmund Husserl und die phänomenologische Bewegung. Zeugnisse im Text und Bild*. Alber, Freiburg.
- Sepp, Hans Reiner (1997): „Die Phänomenologie Husserls und seine Schule”, in: *Edith Stein Jahrbuch* 3 (1997), 237–261.
- Spiegelberg, Herbert (1982): *The Phenomenological Movement. A Historical Introduction*. (Third Revised and Enlarged Edition. With the Collaboration of Karl Schuhmann), Kluwer AP, Dordrecht.
- Stein, Edith (1917): *Zum Problem der Einfühlung*. Buchdruckerei des Wiessenhauses, Halle.
- Stein, Edith (1960): *Briefe an Hedwig Conrad-Martius*. Mit einem Essay über Edith Stein. (szerk.: Conrad-Martius), Hedwig. Kösel.
- Stein, Edith (1962a): „Was ist Phänomenologie?”, in: *Uő.: Welt und Person*. (szerk. Gelber, Lucy), Herder, Freiburg, 4–13.
- Stein, Edith (1962b): „Husserls transzendentale Phänomenologie. Zwei Betrachtungen zu Edmund Husserl”, in: *Uő.: Welt und Person*. (szerk. Gelber, Lucy), Herder, Freiburg, 33–35.
- Stein, Edith (1965): *Aus dem Leben einer jüdischen Familie*. Herder, Freiburg.
- Stein, Edith (1974): „Husserls Phänomenologie und die Philosophie des hl. Thomas v. Aquino. Versuch einer Gegenüberstellung”, in: *Jahrbuch für Philosophie und phänomenologischen Forschung (Festschrift Edmund Husserl zum 70. Geburtstag gewidmet)* 10 (2. unveränderte Auflage, Niemeyer, Tübingen), 315–336.
- Stein, Edith (1991): *Briefe an Roman Ingarden, 1917–1938* (szerk. Gerl, Hanna-Barbara), Herder, Basel.
- Stein, Edith (1998): *Selbstbildnis in Briefen I-II*. Herder, Basel.